

Piotr Zemszał
Toruń

**Semantyczno-pragmatyczna analiza nominacji
fundowanych na komponencie *вождь*
w propagandzie wodzowskiej Stalina
w latach 1945–1953**

Wśród licznych nominacji stosowanych w propagandzie wodzowskiej okresu stalinizmu pierwszoplanowe miejsce zajmuje jednostka *вождь*. Podczas kwerendy obejmującej teksty gazety „Prawda” za lata 1945–1953 analizie poddano ponad 2 tys. jej wystąpień.

Zebrany materiał ilustruje, w jaki sposób w różnych okolicznościach przedstawiano zakres przywódczych kompetencji Stalina. Wybór nominacji *вождь* funkcjonującej obok takich jednostek jak *руководитель* czy *кормчий* podyktowany został zarówno jej wysoką frekwencją w badanym korpusie tekstów, jak i faktem, że ze względu na różnorodność występujących z nią argumentów pozwala ona na przybliżoną rekonstrukcję ogólnego pojęcia przywódcy w sowieckim dyskursie ideologicznym. Ramy ograniczające objętość artykułu nie pozwalają na analizę wszystkich adiektywów występujących z omawianą jednostką oraz łączliwości nominacji w tzw. kolekcjach¹. Dlatego obszar analizy ogranicza się do funkcjonowania samej nominacji wraz z towarzyszącymi jej argumentami lub odpowiadającymi im konstrukcjami deiktycznymi.

¹ Нр. *Да здравствует наш вождь и учитель, корифей передовой науки мира – великий Сталин!* [z listu od uczestników uroczystości z okazji setnych urodzin I. P. Pałowa].

I. Hiperonimiczny charakter nominacji *вождь*

Jest to zdecydowanie najczęściej (poza nominacjami nieperyfrastycznymi²) występująca nominacja dotycząca Stalina, która w większości przypadków występuje jako deskrypcja określona³. Słownik Ożegowa podaje trzy definicje słowa *вождь*:

- „1. Общепризнанный идейный, политический руководитель.
2. Предводитель, глава.
3. Военачальник, полководец (устар. высок.)”⁴.

W słowniku Mokijenki i Nikitinej znajdujemy zaś następujące określenie dla sowieckiego dyskursu ideologicznego:

„Руководитель и учитель коммунистической партии и трудового народа, являющийся выразителем его воли, стремлений, желаний”⁵.

Jak łatwo zauważyć, definicja autorów słownika dyskursu sowieckiego, oprócz oczywistego odniesienia do specyficznej sfery dyskursu, łączy w sobie cechy definicji 1 i 2 słownika Ożegowa (jeśli przyjąć, że *общепризнанный* w definicji 1 odpowiada, a przynajmniej jest implikowany przez komponent *являющийся выразителем его воли* w definicji Mokijenki i Nikitinej). Można zatem przyjąć, że pojęcie wodza w dyskursie ideologicznym jest połączeniem znaczeń 1 i 2 definicji słownika Ożegowa. W związku z tym do rozstrzygnięcia pozostaje zagadnienie aktualności definicji 3 dla sowieckiego dyskursu ideologicznego. Intuicja podpowiada, że definicja ta jest zupełnie adekwatna dla znacznej części użyc odnotowanych w materiale empirycznym. Tym niemniej słowo *вождь* bardzo często występuje w dość charakterystycznym dwuelementowym ciągu *вождь и полководец*,

² Chodzi tu o nominacje *Сталин, товарищ Сталин, Иосиф Виссарионович Сталин*, patrz: P. Zemszał, *O nieperyfrastycznych nominacjach Stalina*, „Przegląd rusycystyczny” 2009, nr 3 (127), s. 101–115.

³ W tych przypadkach, kiedy w eksplicytny sposób w argumencie określony zostaje obiekt podający się przywódczej działalności Stalina, np. *вождь СССР*. W podanym przykładzie rozwikłanie „zagadki” jest bardzo proste zarówno w przypadku odbiorcy z zewnątrz, jak i użytkownika sowieckiego dyskursu. Jednak status tego typu konstrukcji jako deskrypcji określonych musi budzić wątpliwości w przypadkach takich jak *вождь народов*, które dla odbiorców niewprawnych w odczytywaniu tzw. nowomowy mogą być niejasne. Dlatego przyjmuję, że nominacje drugiego typu mogą być potraktowane jako deskrypcje określone jedynie w ramach rodzimego dyskursu. To w nim funkcjonują jako etykiety i jedynie w jego ramach dysponują własnością oddawaną w omawianym terminie przymiotnikiem „określony”.

⁴ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. (ред.), *Словарь русского языка*, Москва 1990.

⁵ В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина, *Толковый словарь языка Совдепии*, Москва 2005.

co z punktu widzenia ekonomii języka⁶ byłoby sygnałem o rozłącznym⁷ zakresie znaczeniowym tych nominacji. Wypada też zwrócić uwagę, że Mokijenko i Nikitina, a także Kuzniecowa⁸ nie odnotowują znaczenia 3 podanego przez słownik Ożegowa – *военачальник, полководец*, co może być argumentem przemawiającym za słusznością takiego założenia. Zanim przejdzie się do pragmatycznej analizy nominacji, warto przyjrzeć się jej kontekstom w tym aspekcie i rozważyć zagadnienie tożsamości lub rozłączności między zakresami słowa *вождь* występującego jako nominacja ogólna w kontekstach typu *Да здравствует наш отец, учитель и вождь товарищ Сталин!* oraz w połączeniu *вождь и полководец*.

Szereg użyć nominacji *вождь* wskazuje na to, że jest ona traktowana jako najogólniejsze określenie osoby przywódcy i nie ma nic wspólnego z militarnym aspektem jego działalności np.:

(1) *Товарищ Сталин поставил задачу – в кратчайший срок ликвидировать землянки, построить для всех крестьян, лишившихся крова, новые дома. Это указание великого вождя успешно претворяется в жизнь [wst.⁹].*

Jednocześnie w sposób regularny w wypowiedziach wyższych oficerów, lub ogólniej – w wypowiedziach dotyczących wojny i wojskowości, obok nominacji *вождь* pojawia się nominacja *полководец*, co wskazuje na rozłączność (i komplementarność) tych nominacji, np.:

(2) *Советский народ объединили, воодушевляли у борьбе и вели вперед большевистская партия, великий вождь и гениальный полководец товарищ Сталин [z tekstu marszałka Jakowlewa na Dzień Artylerii].*

Jak wiadomo, obie wymienione nominacje mogą występować z argumentami w postaci rzeczowników w dopełniaczu liczby pojedynczej lub mnogiej (*вождь народа, вождь трудящихся, полководец Советского Союза* itd.). Mogą one występować także z odpowiednimi określeniami adiektywnymi (*великий вождь, гениальный полководец* itd.). W zebranych materiale znajdują się przykłady, w których argumenty nominacji i elementy adiektywne wskazują na zakresową rozdzielność omawianych nominacji, np.:

⁶ O ile przywoływanie tego pojęcia, uwzględniając skłonność tzw. nowomowy do tautologii, w ogóle ma sens.

⁷ Rozłączność ta nie wyklucza wzajemnego uzupełniania się nominacji, których zadaniem jest konstruowanie jak najpełniejszego wizerunku wodza za pomocą formuł ornamentacyjnych porównywalnych do stylu literatury patrystycznej określanego jako *плетение словес*.

⁸ С.А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, СПб 1998.

⁹ Tu i dalej: artykuł wstępny, „Prawda”.

(3) В признании того факта, что советский народ спас цивилизацию Европы от фашистских погромщиков, народы всего мира видят также признание исключительных заслуг **вождя коммунизма** и великого **полководца Советского Союза Иосифа Виссарионовича Сталина** [z tekstu członka AN ZSRR I. Minca w rocznicę rewolucji październikowej].

(4) И советские люди, ведомые товарищем Сталиным – великим **народным вождем** и гениальным **полководцем советских вооруженных сил**, победили [wst.].

(5) Слава великому **вождю народов** и **полководцу Красной Армии товарищу Сталину!** [z przemówienia Mołotowa podczas obchodów rocznicy rewolucji].

W powyższych przykładach jasno widać rozdzielenie zakresu między wodzem, czyli funkcją cywilną¹⁰ (*вождь народа*) a dowódcą – funkcją militarną i jednocześnie państwową¹¹ (*полководец Советского Союза, полководец советских вооруженных сил*). Dlatego wydaje się, że definicja wodza, która nie łączy pojęcia dowódcy, podana przez Mokijenkę i Nikitiną jest pod tym względem dla sowieckiego dyskursu ideologicznego trafna, chociaż nie można wykluczyć, że, zwłaszcza w użyciach hasłowych dążących do syntetycznego przedstawienia Stalina (np. *Да здравствует наш отец, учитель и вождь товарищ Сталин!*), nominacja *вождь* może inkorporować wszystkie znaczenia, które podaje słownik Ożegowa. Choć nie sposób mówić tu o hiperonimii sensu stricto, to szereg użyć wykazuje cechy relację tę przypominające.

Kwalifikatory archaiczności i stylu wysokiego, dane w słowniku Ożegowa, nie mają wobec tego większego znaczenia dla niniejszej analizy, ponieważ nominacja *вождь* nie występuje w znaczeniu 3 (tylko *дowódcą*). Tym niemniej, uwzględniając niewątpliwie patetyczny charakter wszystkich niemal wypisów znajdujących się w zebranym materiale, wypada uznać, że kwalifikator stylu wysokiego pozostaje aktualny dla obu typów użycia tej jednostki. Z drugiej strony, warto na nominację *вождь* spojrzeć na tle innych nominacji dotyczących Stalina, które są o wiele mocniej nacechowane, np. *кормчий мира, светоч мира*. Oczywiście, nie niweluje to charakteru omawianej nominacji. O Stalinie zawsze pisało się w sposób patetyczny, ale na tle wymienionych przed chwilą i im podobnych jednostek nominacja *вождь* wydaje się być czymś zupełnie powszechnym. Spojrzenie na szeroki kontekst całości dyskursu osłabia nieco tezę W. Lehfelda o nominacjach *вождь* i *учитель* jako środkach charakterystycznych dla komunikatów szczególnie uroczystych lub oficjalnych¹². Kwalifikator archaiczności, wobec ciągłej aktualizacji w tekstach, wypada odrzucić.

¹⁰ Polityczną, państwową, społeczną.

¹¹ Ze wskazaniem na militarny charakter.

¹² W. Lehfeldt, „Язык советской эпохи” или „новояз”?, „Russian Linguistics” 2001, Vol. 25, p. 245.

Nieco podobnie wygląda przegląd użyć nominacji *вождь* i *учитель*, które jeszcze częściej występują obok siebie w ciągach nominacji, przy czym brak użyć, w których można zaobserwować rozdzielność zakresową na podstawie określeń i argumentów, które na ogół są wspólne, np.:

(6) *Рабочие, колхозницы, советская интеллигенция, тесно сплоченные вокруг Коммунистической партии, вождя и учителя товарища Сталина, встречают XIX съезд новыми успехами на всех участках хозяйственного и культурного строительства* [wst.].

(7) *Во многих городах и селах Польши состоялись торжественные собрания, посвященные 70-летию со дня рождения великого учителя и вождя всего прогрессивного человечества Иосифа Виссарионовича Сталина* [ТАСС].

Mokijenko i Nikitina w zakres znaczeniowy słowa *вождь* włączają też funkcję nauczyciela¹³. Warto zaznaczyć, że nie chodzi tu o nazwę zawodu, ale o pojęcie bliższe pojęciu wyrażanemu przez rosyjskie słowo *наставник*, które, nawiasem mówiąc, także, choć rzadko, pojawia się wśród nominacji dotyczących Stalina. Nie ulega wątpliwości, że znaczenie słowa *вождь* inkorporuje do pewnego stopnia pojęcie nauczyciela (jako przewodnika), przy czym daje się zaobserwować wyraźne podobieństwo w zakresie preferowanych przez obie nominacje adiektywów i argumentów (*великий учитель, великий вождь, мудрый учитель, мудрый вождь, учитель народов, вождь народов*). W przypadku użyć w hasłach obie nominacje zaliczyć też można do grupy nominacji ogólnych, a jednocześnie pragmatycznie uniwersalnych (*вождь, учитель vs Генералиссимус, корифей науки*), to znaczy do grupy takich nominacji, które nie mają związku z konkretnymi specjalistycznymi sferami działalności Stalina. Obu nominacji używają nadawcy należący do wszystkich grup społecznych i właściwie we wszystkich typach kontekstów, co nadaje im cechę uniwersalności. Pozostawiając te rozważania na marginesie, wypada stwierdzić, że elementem znaczeniowym, który łączy wszystkie trzy pozostające w bliskiej zależności nominacje jest komponent „przywództwo”, w przypadku słów *вождь* i *полководец* będący elementem definicyjnym, a w przypadku nominacji *учитель* – asocjacja.

Nominacje oparte na rzeczowniku *вождь* są jednymi z nielicznych, które pojawiają się jako pojedyncze realizacje w składzie minimalnych ciągów nominacji (nominacja omowna/ deskrypcja określona + nominacja nieperyfrastyczna). Jest to warunkowane semantycznie. Pojęcie wodza do pewnego stopnia inkorporuje

¹³ Wypada zauważyć, że autorzy słownika w hasle *учитель* pomijają postać Stalina, przypisując nominację *Великий учитель / Великие учителя* jedynie Leninowi i trzem klasykom marksizmu-leninizmu – Marksowi, Engelsowi i Leninowi, choć zakres chronologiczny słownika obejmuje cały okres panowania sowieckiego dyskursu ideologicznego.

zarówno dowódcę, jak i nauczyciela, premiera, generalissimusa itd.¹⁴. Wydawałoby się, że takie ograniczenie ilości jednostek nominalnych w wypowiedzeniu powinno charakteryzować wypowiedzi znajdujące się na średnim lub niskim poziomie patosu. Tymczasem w przypadku omawianej nominacji jest zupełnie odwrotnie. Pojedyncza nominacja używana jest w sytuacjach uroczystych lub szczególnie istotnych (wybory, Nowy Rok, rocznice), w tekstach dotyczących tych sytuacji lub w hasłach kończących artykuły wstępne oraz w listach pisanych do Stalina, które ze względu na charakter adresata są same przez się aktami uroczystymi¹⁵. Użyta w odpowiednim kontekście nominacja *вождь* wydaje się dysponować dosyć dużym potencjałem pragmatycznym. Można sądzić, że wśród stałego występowania ciągów nominacji (kolekcji złożonych z dwóch, trzech lub większej liczby wyrazów) zabieg swoistego wyabstrahowania pojedynczej nominacji również ma określone znaczenie pragmatyczne. Przemawia za tym fakt, że dotyczy to właściwie jednej tylko nominacji *вождь*, która oprócz tego, że występuje bez względu na status nadawcy i charakter tekstu, to dodatkowo ma stosunkowo pojemną semantykę, która częściowo inkorporuje elementy znaczeniowe innych jednostek.

Jak wspomniano wcześniej, nominacja *вождь*, której nie towarzyszą żadne inne nominacje omowne pojawia się zwykle w momentach szczególnie ważnych i uroczystych. Oto kilka wyjątków potwierdzających tę tezę:

(8) *Избранники народа, во главе с великим всенародным вождем товарищем Сталиным, руководили все эти годы борьбой и работой трудящихся масс* [wst. okres wyborczy].

(9) *Мы, советские интеллигенты, объединены горячей любовью и преданностью своему народу, своему вождю товарищу Сталину, нашей матери-родине* [lekarka podczas mityngu wyborczego].

(10) *Слава вождю советского народа великому Сталину!* [z listu sekretarza CK KP(b) Armenii w związku z piątą rocznicą utworzenia republiki].

Rzeczownik *вождь* występuje w przytoczonych przykładach w swoim najogólniejszym znaczeniu, tj. *предводитель, глава* i jako taki wraz z argumentem, z którym występuje przekazuje większość potencjału pragmatycznego komunikatu. Warto zwrócić uwagę na ostatni przykład, który jest hasłem kończącym jeden z analizowanych tekstów. Nominacja *вождь* jako ostatnia nominacja omowna

¹⁴ Nominacje tego typu (*führer, duce, caudillo*) w ogóle charakteryzują się dość pojemną semantyką.

¹⁵ Nominacje tego typu spotyka się zarówno w listach pisanych w związku ze specjalnymi okazjami, jak i w listach standardowych, które podsumowują dokonania nadawcy zbiorowego (załoga fabryki, grupa zawodowa określonego regionu) w wydzielonym okresie.

zastosowana w tekście powinna dysponować znaczącym potencjałem aksjologicznym. Jest to wartościowanie oparte na asocjacjach takich jak: siła, zdolności przywódcze, zdecydowanie. Ponadto, w wielu komunikatach ograniczenie liczby nominacji omownych do jednej nie musi wcale oznaczać ich zubożenia w aspekcie pragmatycznym. Gwarancją zachowania odpowiedniego poziomu przekazu jest tu użycie odpowiedniej nominacji, która dysponuje zdolnością syntetycznego przekazywania wielu znaczeń. Taką nominacją jest m. in. *вождь*.

Słowo *вождь*, oprócz możliwości pojawiania się samodzielnie, jest jednym z kilku, które charakteryzują się uniwersalnością pragmatyczną. Pojawia się ono we wszystkich typach kontekstów u nadawców, reprezentujących wszystkie grupy społeczne. Dlatego wydaje się, że szczegółowa analiza użyc z tego punktu widzenia byłaby zadaniem bezcelowym, ponieważ nie ujawniłaby żadnych istotnych różnic. Aby nie być gołosłownym, warto dodać kilka przykładów:

(11) *Товарищ Сталин – любимый вождь нашего народа – воспитал советскую интеллигенцию. ... Они с новым патриотическим подъемом развернули кипучую научную деятельность, полные надежды оправдать надежды и доверие вождя* [profesor podczas mitingu wyborczego].

(12) *Приближается день, когда ленинградцы будут давать ответ стране и вождю народов великому Сталину о том, как они сдержали свое торжественное обещание* [z wystąpienia sekretarza partyjnego komitetu miejskiego na plenum komitetu].

(13) *Это наше счастье, что в трудные годы войны Красную Армию и советский народ вел вперед мудрый и испытанный вождь Советского Союза – Великий Сталин* [z referatu Mołotowa na uroczystym posiedzeniu Rady moskiewskiej w rocznicę rewolucji].

(14) *Да здравствует вождь народов, родной и любимый великий Сталин!* [hasło kończące list od krymskich kołchoźników].

Znacznie bardziej obiecująco przedstawia się perspektywa analizy omawianej nominacji z uwzględnieniem różnorodności występujących z nią argumentów (*вождь народов, советского народа, Советского Союза* itp.).

II. Nominacja *вождь* z argumentami w postaci rzeczownika lub grupy nominalnej w dopełniaczu

Warto zaznaczyć, że w pozycji argumentu nominacji nie występują jednostki obojętne aksjologicznie. Można je podzielić na nacechowane dodatkowo realizacje

ideologemowe¹⁶ (*Советский Союз, партия, коммунизм, революция, советский народ*¹⁷) i jednostki wartościujące dodatkowo na podstawie uniwersalnej skali wartości (*народ, прогрессивное человечество, миролюбивые народы*). Należy dodać, że nie są one jedynie rozszerzeniem podstawowego komponentu nominacji, ale warunkują jego wystąpienie. Dzięki ich występowaniu lub funkcjonowaniu na poziomie struktury głębokiej wypowiedzi Stalin może być określany jako wódz. Jak wiadomo, nominacja *вождь* wchodzi w skład aksjologicznej pary binarnej typu *вождь* (nasz) – *главарь* (ich). Dlatego jego wystąpienie warunkowane jest manifestowanymi lub nie argumentami o charakterze ideologemowym. Wystąpienie argumentu ideologemowego tworzy kombinację wartościowania uniwersalnego i ideologicznego, która ze względu na to, że jej komponenty oddziałują na odbiorców bez względu na przekonania, a jednocześnie nie pomijają eksplicytnego wyrażenia ideologicznej przynależności wodza, jest najkorzystniejsza z punktu widzenia propagandy.

a) *Вождь народа / народов*

Różnica między wymienionymi argumentami w przypadku nadawców będących mieszkańcami ZSRR sprowadza się do ujęcia stosunku nadawcy do etnicznego statusu społeczności zamieszkującej państwo sowieckie. Jeżeli nadawca mówi o narodach (często z dookreślającym argumentem *Советского Союза*), bierze pod uwagę polietniczną strukturę społeczeństwa radzieckiego, np.

(15) *В правительственной ложе я увидела родного отца, вождя народов великого Сталина* [z tekstu autorstwa kazachskiej śpiewaczki K. Baiseitowej].

(16) *Да здравствует вождь народов, родной и любимый великий Сталин!* [hasło kończące list od krymskich kołchoźników].

(17) *Обращаясь к гражданам Советского Союза, великий вождь народов с гениальной прозорливостью предвидел, что «гитлеровская фашистская армия так же может быть разбита и будет разбита, как были разбиты*

¹⁶ Szerzej o ideologemie patrz: Г.Ч. Гусейнов, *Советские идеологи в русском дискурсе 1990-х*, Москва 2003.; А. Мирошниченко, *Конструирование предвыборного лозунга: идеологиемы и ценности*, [w:] *Язык в контексте социальном и коммуникативном*, Katowice 2007, s. 178–185.; P. Zemszał, *Ideologem w dyskursie ideologicznym*, [w:] *Ideologie w słowach, gestach i obrazach*, Wrocław 2008, s. 83–87.

¹⁷ sowieckie pojęcie narodu należy traktować jako ideologem (tym bardziej z towarzyszącym tej realizacji przymiotnikiem *советский*). Początki tego pojęcia jako istotnego dla sowieckiej doktryny sięgają 1934 roku, kiedy podczas XVII zjazdu WKP(b) (tzw. zjazd zwycięzców) ogłoszono zakończenie etapu walki klasowej, czego konsekwencją było zastąpienie pojęcia „klasy” (proletariatu) kategorią *народ* (patrz A. de Lazari (red.), *Idee w Rosji. Leksykon polsko-rosyjsko-angielski*, t. I, Warszawa 1999, s. 274; t. IV, Łódź 2000, s. 412).

армии Наполеона и Вильгельма» [z tekstu sekretarza komitetu miejskiego KP(b) Mińska].

Znaczna część tego typu użycie występuje w tekstach autorstwa osób narodowości innej niż rosyjska, chociaż nie jest to zależność symetryczna. Jest tak dlatego, że propaganda sowiecka z jednej strony, dawała obraz poszczególnych republik związkowych, w których dba się o etniczną tożsamość zamieszkujących je narodowości, a z drugiej – starała się stworzyć wrażenie monolitycznej postawy przedstawicieli wszystkich narodowości wobec władzy i nie ukrywała prymatu Rosjan w ramach ZSRR. Rosjanie preferowali nominację z argumentem w liczbie pojedynczej¹⁸, zaś przedstawiciele społeczności nierosyjskich, z jednej strony, poprzez argument w liczbie mnogiej podkreślali wieloetniczność, z drugiej, używając argumentu w liczbie pojedynczej, – lojalność, np.:

(18) *Да здравствует на долгие годы родной отец и **вождь** советского народа, великий кормчий Советской державы, Генералиссимус Советского Союза – Иосиф Виссарионович Сталин!* [z listu od *трудящихся* Kazachskiej SSR].

(19) *Слава **вождю** советского народа великому Сталину!* [z listu od sekretarza KP(b) Armenii z okazji dwudziestopięciolecia republiki].

Oprócz argumentu z adiektywem *советский*, często występuje argument nieopatrzonego żadnym określeniem, np.:

(20) *Партия, правительство, великий **вождь** народа товарищ Сталин показывают вдохновляющий пример неустанной отеческой заботы о нуждах народа* [wst.].

Pominięcie wspomnianego adiektywu uwydatnia kategorię bliskości. Formuły tego typu nie mają bowiem za zadanie dokładnego określania zakresu oddziaływania Stalina, ale podkreślanie związku między wodzem a narodem, pojmowanym jako najważniejszy punkt odniesienia.

Nominacja podkreślająca narodowościową różnorodność ZSRR występuje też w uroczystych listach (zwłaszcza związanych z obchodami jakichś lokalnych świąt) wysyłanych z terytoriów wieloetnicznych, np.

¹⁸ Wyjątkiem są komunikaty autorstwa instytucji ogólnopństwowych, artykuły wstępne lub wypowiedzi przedstawicieli władz centralnych, którzy siłą rzeczy musieli odwoływać się czasem do społeczeństwa jako zbiorowości osób różnych narodowości, np.: *Слава великому **вождю** народов и полководцу Красной Армии товарищу Сталину!* [z przemówienia Mołotowa podczas obchodów rocznicy rewolucji].

(21) *От трудящихся Хабаровского края Великому **вождю народов** товарищу Сталину И. В.* [dwudziestopięćciolecie wparcia wojsk *интервентов и белогвардейщины*].

(22) *От трудящихся города Комсомольска на Амуре Великому **вождю народов** товарищу Сталину* [piętnastolecie założenia miasta].

(23) ***Вождю народов СССР** товарищу Сталину* [list od uczestników pierwszej sesji drugiej kadencji Rady Najwyższej Uzbeckiej SRR].

Formuła *вождь народов* występuje też w tekstach, które opowiadają o wydarzeniach na nierosyjskich terytoriach ZSRR:

(24) *Поэтому так громко звучали над всей страной ликующие песни на всех языках советских народов – песни, прославляющие Родину, партию, родного и любимого **вождя народов** товарища Сталина* [wst.].

(25) *Здесь баллотируется великий **вождь народов**, лучший друг молдавского народа – Иосиф Виссарионович Сталин* [sprawozdanie z przebiegu wyborów w Mołdawii].

(26) *С огромным воодушевлением делегаты съезда послали приветствие **вождю народов** товарищу Сталину* [sprawozdanie z przebiegu XVIII zjazdu KP(b) Azerbejdżanu].

W wypowiedziach osób, które nie są obywatelami ZSRR, ale należą do obywateli bloku komunistycznego¹⁹ nominacja *вождь народов* na pierwszy rzut oka może być interpretowana dwojako, jako podkreślenie wieloetniczności ZSRR lub jako wyraz poddania się przewodnictwu wodza i prymatowi ZSRR, np.:

(27) *Слава великому **вождю народов** товарищу Сталину!* [z listu G. Georghiu-Deja do Stalina z okazji rocznicy rewolucji].

(28) *Да здравствует любимый **вождь народов** наш Иосиф Виссарионович!* [z przemówienia W. Ulbrichta w Teatrze Wielkim podczas obchodów siedemdziesiątych urodzin wodza].

Podobnie jak w przypadku tekstów o wydarzeniach na nierosyjskich terytoriach ZSRR, nominacja *вождь* z odpowiednim argumentem pojawia się w relacjach z krajów „demokracji ludowej”, np.:

¹⁹ Zwykle są to przywódcy państw bloku.

(29) *Заключительные слова премьер-министра Запотоцкого встречены бурной, продолжительной овацией в честь Советского Союза, в честь **вождя народов** – великого Сталина* [ze sprawozdania z obchodów piątej rocznicy wyzwolenia Czechosłowacji].

(30) *Депутаты поднимаются со своих мест и в течение нескольких минут единодушно провозглашают здравицу в честь мудрого и любимого **вождя всех народов** – Иосифа Виссарионовича Сталина* [ze sprawozdania z obchodów siedemdziesiątych urodzin Stalina w Budapeszcie].

Ostatni przykład w sposób szczególnie jasny podpowiada, że może chodzić o podporządkowanie krajów „bloku” Stalinowi, a nie o wyrażenie świadomości wieloetniczności ZSRR. Nie jest to wypowiedź przedstawiciela Węgier, ale warto zwrócić uwagę, że teksty sprawozdawcze „Prawdy” bardzo często zawierały formuły bez żadnych zmian zaczerpnięte z relacjonowanych przemówień czy listów. O ile przemówienia z posiedzenia węgierskiego parlamentu nie zostały opublikowane, o tyle jest to jedynie domysł. Jego przynajmniej częściowe potwierdzenie możemy znaleźć w wypowiedziach polityków krajów komunistycznych, w których znajdują się formuły deiktyczne lub argumenty rozszerzające zakres przywództwa Stalina poza obszar ZSRR, np.:

(31) *Народы мира вечно будут хранить память о любимом отце и освободителе народов, нашем²⁰ незабвенном вожде и учителе, гении трудящегося человечества товарище Сталине* [z tekstu G. Georghiu-Deja po śmierci Stalina].

(32) *Привет и благодарность нашему мудрому **вождю** и учителю, лучшему другу немецкого народа, великому Сталину* [z telegramu od prezydium drugiej konferencji Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności]

Obok formuł deiktycznych, które w sposób eksplicytny komunikują o poddaniu się władzy Stalina, w tekstach „Prawdy” znajdujemy też nominacje z odpo-

²⁰ Adiektyw *наш* w tego typu kontekstach spełnia dwie funkcje. Podobnie jak w przypadku wypowiedzi nadawców z terytorium ZSRR jest markerem bliskości, a z drugiej strony, podkreśla przynależność nadawcy do wspólnoty, która opiera się m. in. na uznaniu Stalina za wodza. Konstrukcje takie występują jedynie w wypowiedziach tych komunistów, którzy działają w krajach demokracji ludowej, nie występują natomiast w wypowiedziach działaczy zachodnich, którzy nie mogli oficjalnie używać tego typu formuł, gdyż wiązałyby się to z prawdopodobieństwem oskarżenia o zdradę własnego kraju. Dlatego w ich wypowiedziach znajdujemy nominacje typu *вождь* + argument, przy czym argument, chociaż także określający dość szeroki zakres wpływu Stalina, nie może być interpretowany jako określenie państwa lub narodu, np.: *Бессмертная слава Сталину, горячо любимому **вождю** трудящихся всех стран, творцу коммунизма, защитнику мира* [list CK KP Francji do CK KPZR].

wiednim argumentem, który rozszerza zakres jego przywództwa poza terytorium ZSRR:

(33) *Слава великому гению человечества, **вождю народов всего мира** в борьбе за мир²¹, свободу и социализм, слава великому другу и освободителю нашего народа Иосифу Виссарионовичу Сталину!* [przewodniczący rumuńskiego parlamentu w czasie obchodów siedemdziesiątych urodzin Stalina].

(34) *Да здравствует **вождь** всего передового человечества в борьбе за мир, за прогресс, за социализм – товарищ Сталин!* [z wystąpienia B. Bieruta na XIX zjeździe KPZR].

Dlatego wypada skłonić się ku interpretacji, że w wypowiedziach przywódców państw bloku komunistycznego nominacja *вождь народов* wyraża, oprócz podkreślenia szerokiego wymiaru wpływów Stalina, przynależność do bloku (oczywiście, ramię w ramię walczącego o powszechny „pokój”).

Wystąpienie formuły *вождь народа*²² (bardzo często z określeniem *советского* lub *нашего*) wiąże się z dążeniem do pojęciowej choćby unifikacji narodowości należących do władztwa Stalina, co jest niezbędne choćby w kampaniach wyborczych, np.:

(35) *Товарищ Сталин – любимый **вождь** нашего народа – воспитал советскую интеллигенцию* [wypowiedź wyborcy na mityngu].

(36) *Избирательная кампания явилась могучей демонстрацией морально-политического единства советского народа, его сплоченности вокруг партии большевиков, вокруг великого **вождя** партии и народа товарища Сталина* [wst. okres powyborczy].

Nieprzypadkowo znaczna część wyjątków z wypowiedzi mieszkańców ZSRR pochodzi z kampanii wyborczych. Były to okresy, kiedy bardzo mocno akcentowa-

²¹ Drugi z argumentów nominacji podkreśla szczególną sferę przywództwa Stalina – walkę o pokój. Byłby więc Stalin przywódcą tylko w konkretnej akcji, a nie w ujęciu całościowym. Tymczasem wszystkie niemal formuły tego typu występują w wypowiedziach nadawców, o których wiemy, że uznawali absolutny prymat ZSRR i jego wodza. Poza tym, argument konkretyzujący wąski zakres przywództwa wodza jest bardzo często pomijany. Jest to zgodne z rzeczywistym celem kampanii pokojowej, która była jedynie pretekstem do całościowego rozszerzania wpływów ZSRR.

²² Samo pojęcie *советский народ* zakłada istnienie takiej jedności, a co za tym idzie i nominacji, które ten argument zawierają. Podobną funkcję spełnia adiektyw *всенародный*, np.: *Избранники народа, во главе с великим **всенародным вождем** товарищем Сталиным, руководили все эти годы борьбой и работой трудящихся масс* [wst., okres powyborczy].

no rolę narodu/ narodów w procesie wyborczym. Oczywiście, był to zabieg czysto propagandowy. Tym niemniej z tej strategii propagandowej wynika intensyfikacja wystąpień omawianych nominacji. Wiązały one Stalina bezpośrednio z narodem, a nie z państwem, co miało być wyrazem bliskości i legitymowało samowładztwo wodza. Z punktu widzenia propagandy Stalina obie konstrukcje mają cechy pożądane z różnych powodów. Mówiąc o jednym narodzie kładzie się nacisk na jedność, która jest jedną z ważniejszych wartości w sowieckim dyskursie ideologicznym (Stalina zawsze wybierano do organów przedstawicielskich nie inaczej jak *единодушно*). Z drugiej strony, mówienie o wodzu narodów pozwala zachować wrażenie aktualności tezy o ich samostanowieniu oraz daje efekt wzmocnienia pozycji wodza jako osoby, która przewodzi, lub której zaufało wiele nacji.

b) *Вождь Советского Союза*

Wśród zebranego materiału znajduje się tylko kilka wystąpień tej nominacji. Słowo *вождь* zdecydowanie preferuje argumenty nie będące nazwami własnymi, a przez to mniej konkretne np. *народ, народы, трудящиеся*. Daje to dosyć duży zasób swobody w interpretacji nominacji, zasięgu władzy wodza. Z drugiej strony, używanie argumentów nie związanych bezpośrednio z pojęciem państwa, ale bliższych pojęciu narodu lub innej zbiorowości ukształtowanej na zasadach innych niż administracyjne sprzyja powstawaniu wrażenia, że Stalin jest wodzem wybranym i w sposób niewymuszony uznanym przez te zbiorowości. Z argumentem *Советский Союз* regularnie występują natomiast nominacje tytułarne. Jednostka ta, choć rzadko, występuje w tekstach dotyczących spraw ogólnopaństwowych (ważnych wydarzeń, rocznic itd.) oraz stosunków międzynarodowych (w tym wojny) i w związku z tym związana jest z wypowiedziami nadawców, którzy są zwykle autorami tego typu tekstów – wysokich funkcjonariuszy państwa i partii, autorów artykułów wstępnych i nadawców zagranicznych, np.:

(37) *Это наше счастье, что в трудные годы войны Красную Армию и советский народ вел вперед мудрый и испытанный **вождь**²³ Советского Союза – Великий Сталин* [z przemówienia Mołotowa podczas obchodów rocznicy rewolucji].

(38) *Под руководством гениального **вождя** Советского Союза товарища Сталина советский народ наверстает все, что было упущено из-за войны, навязанной нам фашистским агрессором* [wst.].

²³ W przykładzie tym nominacja *вождь* występuje w swoim najszerszym znaczeniu (przywódca narodowi, dowódca armią, głowa państwa), co przywołuje na myśl inne tego typu pojęcia (*führer, duce, caudillo*).

(39) *Никогда не было такой воодушевленности и такой мобилизации масс, какая происходит в настоящее время во всех странах в связи с празднованием 70-летия Сталина – **вождя великого Советского Союза**, любимого руководителя всех народов²⁴. [z tekstu D. Ibárruri, przywódczyni Hiszpańskiej Partii Komunistycznej].*

c) *Вождь (большевистской, коммунистической, нашей) партии*

Jest to nominacja charakterystyczna dla wypowiedzi wysokich funkcjonariuszy partyjnych, korespondencji między organizacjami partyjnymi, oraz artykułów wstępnych relacjonujących wydarzenia związane z życiem partii, np.:

(40) *В этом [победах Советского Союза] величайшая заслуга, прежде всего, великого **вождя нашей партии** – товарища Сталина, сталинского руководства [z tekstu Mołotowa «Сталин и сталинское руководство»].*

(41) *Большевистская партия, ее Центральный Комитет, **вождь партии** товарищ Сталин воспитывают разносторонних политических руководителей [wst.].*

(42) *IV съезд Коммунистической партии (большевиков) Казахстана шлет Вам, великому **вождю большевистской партии** и Советского Государства, вдохновителю и организатору всемирно-исторических побед советского народа, свой пламенный большевистский привет [z listu od uczestników IV zjazdu KP (b) Kazachstanu].*

Pość takich nominacji jest jednak w zebranych materiale niewielka. Funkcjonariusze partyjni i państwowi odwołują się tu do cywilnego, politycznego przywództwa Stalina.

d) *Вождь (большевистской) партии и (советского) народа*

Trudno jest wydzielić sferę tematyczną komunikacji publicznej, dla której byłaby to nominacja specyficzna. Pojawia się ona zarówno w kontekście wyborów, jak i w związku z uroczystościami, ale także w tekstach dotyczących mniej lub bardziej powszednich zagadnień życia w ZSRR. Nominacja *вождь* z dwoma argumentami (*партия, народ*) jest charakterystyczna dla artykułów wstępnych (o różnorodnej

²⁴ Ibárruri mogła pozwolić sobie na nominację obejmującą swoim zakresem narody znajdujące się poza radziecką strefą wpływów *руководитель всех народов*. W czasie publikacji tego tekstu przebywała bowiem już na stałe w ZSRR i nie musiała obawiać się oskarżenia o zdradę w rodzinnej Hiszpanii.

tematyce) i przedstawiciele partii, w których interesie leżało ciągle podkreślanie jedności partii i ludu, np.:

(43) *Великому **вождю** партии и народа товарищу Сталину, славной партии большевиков обязана наша страна тем, что к моменту подлого, вероломного нападения гитлеровской Германии Советское государство оказалоась могучим [wst.].*

(44) *Словом великого **вождя** партии и народа было ознаменовано начало 1947 года [wst.].*

(45) *Делегаты III Кемеровской областной партийной конференции от имени большевиков Кузнецкого бассейна шлют Вам, гениальному **вождю** партии и советского народа, великому стратегу социалистической революции, вдохновителю и организатору побед социализма пламенный большевистский привет [preambuła listu do Stalina].*

e) *Вождь революции*

W zebranym materiale odnotowany jest tylko jeden przypadek użycia tej nominacji w odniesieniu do samego Stalina:

(46) *Гениальный **вождь** Великой Октябрьской революции товарищ И. В. Сталин вместе с великим Лениным указал монгольскому народу единственно верный путь строительства свободной и счастливой жизни, помог нашему народу освободиться от многовекового колониального и социального гнета... [z listu od KC Ludowo-Rewolucyjnej Partii Mongolii do CK KPZR po śmierci Stalina].*

Jest to przykład wyabstrahowania postaci Stalina z pary Lenin-Stalin. Choć Stalin był nazywany wodzem rewolucji, to jednak zwykle miało to formę nominacji w liczbie mnogiej *великие вожди революции* i odnosiło się do obu sowieckich przywódców. Wydaje się, że odejście od tego schematu spowodowane jest potrzebą mocniejszego niż zwykle uwydatnienia postaci Stalina w związku z żałobą po jego śmierci.

f) *Formuły nominacyjne fundowane na słowie **вождь** rozszerzające zakres wpływu Stalina poza granice ZSRR i krajów należących do obozu komunistycznego*

Formuły te były zwykle używane w trakcie rozwijanej na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych kampanii pokoju związanej z Apelem Sztokholmskim.

Była ona świetnym pretekstem do rozszerzania wpływów ZSRR. „Pokojowa” misja, propagowana przez komunistów pod wodzą Stalina, była udziałem wielu środowisk lewicowych także na Zachodzie. Stąd formuły nominacyjne dotyczące wodza w czasie kampanii pokoju rozszerzają zakres jego oddziaływania. W wypowiedziach obywateli ZSRR i obcokrajowców występuje wyraźna zależność między tego typu nominacjami a tematyką kampanijną. Omawiane nominacje są w swoisty sposób motywowane ciągłym przywoływaniem idei pokoju. W ten sposób już same teksty zawierają obronę przed ewentualnymi zarzutami dotyczącymi polityki ekspansji. Z drugiej strony, wypowiedzi autorstwa obywateli ZSRR dotyczy jeszcze jedno ograniczenie w formułowaniu nominacji rozszerzających zakres władzy Stalina. Interpretacja ich argumentów nie powinna być jednoznaczna (*вождь прогрессивного человечества* w wypowiedzi obywatela ZSRR vs *вождь народов всего мира* w wypowiedzi obcokrajowca). W tekstach autorstwa obcokrajowców takie ograniczenie nie jest widoczne, np.:

(47) *Да здравствует великий революционный вождь народов всего мира товарищ Сталин* [z przemówienia chińskiego działacza społecznego Lin Ciana na Wszechzwiązkowej konferencji zwolenników pokoju, 28 VIII 1949²⁵].

(48) *Я вновь побывала в прекрасной столице советского народа – Москве, где живет и работает любимый вождь и учитель человечества товарищ Сталин* [z relacji chińskiej pisarki Bai Lan z pobytu w Moskwie podczas obrad Kongresu Pokoju, 5 III 1953].

(49) *Слава великому гению человечества, вождю народов всего мира в борьбе за мир, свободу и социализм, слава великому другу и освободителю нашего народа Иосифа Виссарионовича Сталину!* [przywódca rumuński C. I. Parhon w rocznicę „wyzwolenia” Rumunii].

O ile w przykładach przytoczonych powyżej argumenty nominacji absolutyzują zakres przywództwa Stalina (*человечество, народы всего мира*), o tyle argumenty nominacji tego typu w wypowiedziach obywateli ZSRR na taką interpretację nie pozwalają, np.:

(50) *На знамени лагеря мира, демократии и социализма написано великое имя вождя всего прогрессивного человечества – Сталин* [wst.].

²⁵ Data jest w tym wypadku istotna. Przemówienie to zostało bowiem ogłoszone na kilka miesięcy przed proklamowaniem powstania Chińskiej Republiki Ludowej. Nadawca należał więc jeszcze do obozu opozycyjnego we własnym kraju, a więc jego wypowiedź i zawarta w niej nominacja Stalina mogły być odbierane jako swoiste oddanie się pod opiekę Stalina i ZSRR, deklaracja przyszłej współpracy.

(51) *Великого вождя рабочего класса всего мира, вождя международного революционного движения товарища Сталина с глубокой признательностью и благодарностью чествуют коммунистические рабочие партии, все борцы за дело мира, демократии и социализма* [wst].

(52) *Знамя мира и прогресса, знамя коммунизма высоко поднял над миром и несет вперед наш великий вождь и учитель, вождь всего передового человечества наш родной и любимый товарищ Сталин* [z przemówienia azerskiej działaczki społecznej U. I. Aszewej podczas Kongresu pokoju].

Argumenty przytoczonych nominacji nie pozwalają na interpretację mówiącą, że Stalin w jakimkolwiek aspekcie przewodzi całemu światu lub wszystkim narodom. Wynika z nich jedynie, że Stalin przewodzi wszystkim **postępowym** narodom, **klasie robotniczej** całego świata, **międzynarodowej rewolucji**. Takie formułowanie argumentów pozwala na tworzenie wrażenia szerokiego zakresu przywództwa Stalina przy jednoczesnym uniknięciu poważnych zarzutów o ekspansjonizm ZSRR jako państwa²⁶. Do argumentów tego typu, poza wymienionymi, należą jeszcze: *трудящиеся (всего мира), трудовое человечество, все свободолюбивые народы, миролюбивые народы*.

Analiza nominacji *вождь* z argumentami pozwala na wyodrębnienie ośmiu terytorialnych i społecznych zakresów przywództwa Stalina:

- przywództwo społeczne w granicach ZSRR (*вождь народовождь народов Советского Союза*),
- przywództwo w krajach bloku komunistycznego (*вождь народов*),
- władza administracyjna w granicach ZSRR (*вождь Советского Союза*),
- władza polityczna w granicach ZSRR (*вождь партии*),
- dowodzenie rewolucją (*вождь революции*),
- przywództwo społeczne w skali globalnej (*вождь народов всего мира*),
- przywództwo nad wybranymi grupami społeczeństw w skali globalnej (*вождь трудящихся всего мира*),
- przywództwo nad wybranymi²⁷ społeczeństwami w skali globalnej (*вождь миролюбивых народов*).

Wybór odpowiedniego argumentu uzależniony jest zaś od pozycji, jaką zajmuje nadawca, tematyki tekstu oraz szeregu okoliczności towarzyszących komunikacji.

²⁶ Formuły absolutyzujące zakres przywództwa Stalina mogą natomiast występować w wypowiedziach obcokrajowców. Im nie sposób postawić zarzutów o imperialny charakter polityki ZSRR.

²⁷ Kryterium wyboru jest np. „umiłowanie pokoju” czy „postępowość”. Tak sformułowane kryterium pozostawia szerokie pole interpretacji, nie ogranicza wyboru jedynie do krajów komunistycznych.

Należy przy tym pamiętać, że w odbiorze czytelnika „Prawdy”, odbiorcy, który na ogół nie analizował poszczególnych użyć i ich kontekstów, ale przyjmował je i na ich podstawie tworzył zbitkę pojęciową wywoływaną słowem *вождь*, nominacje te tworzą wizerunek władcy absolutnego, człowieka o nieograniczonym zakresie władzy.

III. Konstrukcje deiktyczne z komponentem *вождь*.

Większość z wymienionych zakresów władzy Stalina²⁸ może być określana przy pomocy konstrukcji deiktycznych. Zakres terytorialny i społeczny przywództwa Stalina jest w takich przypadkach względny. Poszczególne użycia wskazują na zakres od pojedynczej grupy społecznej, np.:

(53) *Мы, советские интеллигенты, объединены горячей любовью и преданностью своему народу, своему вождю товарищу Сталину, нашей материи родине* [lekarka podczas mityngu wyborczego].

(54) *Да здравствует наш дорогой и любимый **вождь** великий Сталин!* [z listu pracowników transportu Ulianowska],

całego społeczeństwa, np.:

(55) *Социалистический строй, неутомимая организаторская работа большевистской партии, гений нашего мудрого **вождя** товарища Сталина создали могучую социалистическую индустрию, непобедимый и глубоко жизненный колхозный строй* [wst.].

(56) *Весь наш народ, вся наша большевистская партия неустанно работали над тем, чтобы воплотить в жизнь великую клятву нашего отца, учителя и **вождя** Иосифа Виссарионовича Сталина* [z recenzji filmu «Клятва»],

do zbiorowości międzynarodowych, np.:

(57) *Народы мира вечно будут хранить память о любимом отце и освободителе народов, нашем незабвенном **вожде** и учителе, гении трудящегося человечества товарище Сталине* [z tekstu G. Georghiu-Deja po śmierci Stalina].

²⁸ Nie należą tu zakres władzy administracyjnej i dowodzenie rewolucją. Pojęcie „my” odnosi się bowiem do narodu, a nie do państwa, podobnie jak rewolucji, która w dyskursie ideologicznym jest ponadczasowa i niepartykularna, nie jest utożsamiana jedynie z jej zwolennikami.

Konstrukcje deiktyczne są charakterystyczne dla tekstów, których autorami są przedstawiciele społeczeństwa, lub wypowiedzi wystosowywanych w ich imieniu lub mówiących o ich stosunku do wodza. Oprócz wypełniania funkcji deiktycznej, są one markerami bliskości. Ich wyzyskiwanie dla wywołania wrażenia bliskości wodza i narodu nasila się zwłaszcza w kampaniach wyborczych oraz podczas celebrowania uroczystości, rocznic i propagandowo ważnych wydarzeń, kiedy zwiększa się nacisk na jedność narodu, partii i jej przywódcy, np.:

(58) *Но трудности нас не страшат, потому что нас ведут вперед большевистская партия, наш великий **вождь** и учитель Сталин* [z listu robotników do zebrania przedwyborczego].

(59) ... *вот почему смело смотрят они [народы СССР] в будущее и с полным доверием идут за большевистской партией, за своим великим **вождем** товарищем Сталиным* [wst. okres wyborczy].

Znacznie rzadziej spotyka się je w wypowiedziach urzędników i wysokich oficjeli. Są to głównie przytoczenia. Deiktyczne markery bliskości pojawiają się w okolicznościach szczególnie uroczystych i wyrażają bliskość między nadawcą i wodzem, ale także między nadawcą i pozostałą częścią społeczeństwa, np.:

(60) *Вот почему наш народ вкладывает глубокий смысл в слова о вожде большевистской партии, говоря с признательностью и великой любовью: Наш учитель, наш отец, наш **вождь** – товарищ Сталин* [z wystąpienia Mołotowa w rocznicę rewolucji].

Oczywiście, uzasadnione są wątpliwości, w czyim imieniu wypowiada się anonimowa robotnica, a w czyim Mołotow. Przyjmuję, że wypowiedź nadawana jest w imieniu tego, kogo reprezentuje lub na jakim forum wypowiada się mówca. Wypowiedzi na zebraniach zakładowych traktuję więc jako inkluzywne deklaracje członków załóg, które z kolei wyrażać mają zdanie ogółu obywateli ZSRR. Wypowiedzi przedstawicieli najwyższych władz wypada odbierać jako także deklaracje składane w imieniu całego społeczeństwa.

Wyjątkowo rzadko zdarza się, że na temat wodza w ogólnie przyjętym tonie wypowiada się ktoś spoza społeczności radzieckiej oraz sojuszniczej. Oto przykład konstrukcji deiktycznej z zaimkiem *ваш*:

(61) *Ваш великий **вождь** товарищ Сталин сказал мне четыре года назад во время незабываемой беседы в Кремле, что самой большой угрозой делу мира может стать капиталистическая пресса* [z przemówienia H. Johnsona, dziekana katedry Canterbury podczas obrad konferencji pokojowej Moskwie].

Jest to jedyny tego typu przykład w zebranych materiale. Kategoria bliskości jest tu wyrażona w sposób niepełny. Po pierwsze, nadawca nie utożsamia się z odbiorcą, a w związku z tym i z jego poczuciem bliskości wobec wodza. Po drugie, osoba z zewnątrz dysponuje znacznie mniejszą kompetencją orzekania bliskości w układzie dwupodmiotowym (my – wódz), jej świadectwo jest jedynie zapośredniczeniem. Nadawca tego komunikatu, choć bardzo zaangażowany w ruch lewicowy, był poddany królowej brytyjskiej i nie mógł pozwolić sobie na użycie formuły *нам вождь*, jeśli nie chciał narazić się na nieprzyjemności w rodzinnym kraju²⁹. Mógł on wprawdzie użyć konstrukcji *вождь Советского Союза* lub *вождь советского народа*, ale wówczas w obu przypadkach zdystansowałby się od odbiorców, a w pierwszym nie wyraziłby kategorii bliskości między wodzem i narodem. Wybrał więc najbardziej bezpośrednią formę, na jaką pozwalały okoliczności.

Josif Wissarionowicz Stalin przedstawiany był przede wszystkim jako wódz – wódz ZSRR, ruchu pokoju, narodu (narodów) itd. Wydaje się, że do tej pory (choć już w całkowicie innym kontekście) jest to jedno z najbardziej oczywistych określeń, jakie przychodzi do głowy, gdy pada hasło: Stalin. Warto jednak zwrócić uwagę na złożoność tego wizerunku oraz bogatą pragmatykę nominacji *вождь*, która jest zaledwie częścią całościowego obrazu sowieckiego dyktatora latami wpajanego mieszkańcom ZSRR i krajów mu podporządkowanych.

Список использованной литературы

1. P. Czerwiński, A. Charciak (red.), *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym*, Katowice 2007.
2. I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach, gestach i obrazach*, Wrocław 2008.
3. A. de Lazari (red.), *Idee w Rosji. Leksykon polsko-rosyjsko-angielski*, t. I, Warszawa 1999.; t. IV, Łódź 2000.
4. W. Lehfeldt, „Язык советской эпохи” или „новояз”?, „Russian Linguistics” 2001, Vol. 25, pp. 243–253.
5. P. Zemszał, *Ideologem w dyskursie ideologicznym*, [w:] *Ideologie w słowach, gestach i obrazach*, Wrocław 2008, s. 83–87.
6. P. Zemszał, *O nieperyfrastycznych nominacjach Stalina*, „Przegląd Rusycystyczny” 2009, nr 3 (127), s. 101–115.
7. Г. Ч. Гусейнов, Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х, Москва 2003.

²⁹ W diametralnie innej sytuacji była D. Ibárruri (patrz wyżej).

8. С. А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, СПб 1998.
9. А. Мирошниченко, *Конструирование предвыборного лозунга: идеологемы и ценности*, [w:] *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym*, Katowice 2007, s. 178–185.
10. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Толковый словарь языка Совдепии*, Москва 2005.
11. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова (ред.), *Словарь русского языка*, Москва 1990.

SUMMARY

The semantic and pragmatic analysis of nominations founded on the *вождь* component in Stalin's leadership's propaganda in the years 1945–1953

Amongst numerous nominations used in the leadership's propaganda of the Stalinism period, the top place took the *вождь* unit. Selection of the *вождь* nomination, functioning alongside such units as *руководитель* or *кормчий*, was dictated both by its high frequency in the analysed body of texts, as well as by the fact that due to the diversity of arguments accompanying it, it allows approximate reconstruction of a general conception of a leader in the Soviet ideological discourse.

The analysis of the *вождь* nomination together with arguments allows specifying eight territorial and social areas of Stalin's leadership:

- social leadership within the USSR's borders (*вождь народа, вождь народов Советского Союза*),
- leadership in Eastern Bloc countries (*вождь народов*),
- administrative power within the USSR's borders (*вождь Советского Союза*),
- political power within the USSR's borders (*вождь партии*),
- leadership over the revolution (*вождь революции*),
- social leadership on the global scale (*вождь народов всего мира*),
- leadership over selected groups of societies on the global scale (*вождь трудящихся всего мира*),
- leadership over selected societies on the global scale (*вождь миролюбивых народов*).